Hanefî Şehircilik Fıkhının Osmanlı Dönemi'nde Bursa Şehrinin Planlamasına Etkisi (699 H./1299 M.-1343 H./1924 M.)

Khalid Emam Abushanp
Dr.

1. ÖZET

Bursa şehri, yalnızca Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olmasıyla değil, aynı zamanda İslâm şehircilik anlayışının somutlaştığı önemli bir model olarak da tarih sahnesinde seçkin bir yer işgal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ortaya çıkan bu kadim şehir, sadece siyasî bir merkez değil, aynı zamanda "şehir fıkhı"nın (umran) uygulama alanı olmuştur. Bursa örneğinde açıkça görülmektedir ki Osmanlı şehir planlaması rastgele oluşmamış, belirli şer'î ve fıkhî kurallar çerçevesinde şekillenmiştir. İslâm şehirlerinin planlamasındaki temel hedefler şunlardır: kamu yararını gerçekleştirmek (maslaha), zararı önlemek (daf' al-maḍarra), adaleti tesis etmek (ʿadl) ve bireysel hakları korumak. Bu ilkeler özellikle Hanefî fıkhının "istihsan" ve "ʿurf" (yerel örf ve âdetler) yöntemleri bağlamında, Bursa'nın toplumsal yapısında, mahallelerin düzenlenmesinde, su kaynaklarının kullanımında, vakıf müesseselerinin yerlerinin belirlenmesinde ve çarşı-cami ilişkilerinde açıkça gözlemlenebilir. Özellikle mahallelerin doğal topoğrafyaya göre ve camilerin etrafında şekillenmesi ibadet ve ilmin şehir kimliğinin merkezinde yer aldığını göstermektedir. Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen külliyeler (cami, medrese, imaret, şifahane gibi yapıları içinde barındıran hayır kompleksleri) şehir planlamasının ahlâkî ve dinî boyutlarını yansıtmaktadır. Bu külliyeler sadece maddî yapılar olmayıp, şehrin manevî ve toplumsal dokusunu güçlendiren merkezlerdir. Yıldırım Bayezid Külliyesi veya Yeşil Külliye gibi eserler, şehir planlamasında vakıf müessesesinin belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, Bursa kadıları sadece dinî meselelerle ilgilenen şahsiyetler değil aynı zamanda kentsel düzenin koruyucularıydı. Yol işgalleri, komşuluk hakları (haqq al-jīwār) ve vakıfların denetimi gibi birçok konuda kararlar almışlardır. Bu durum, özellikle Hanefî fıkhının uygulama ilkelerini yansıtan, fıkhî esaslara dayalı bir sistemin kentsel adaletin sağlanmasında var olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Bursa'sının şehir planlaması yalnızca teknik veya mimarî bir mesele değil aynı zamanda şer'î bir sorumluluktu. Günümüz şehirlerinin sorunlarına çözüm ararken bu tarihî miras modern şehircilik anlayışlarına ilham veren güçlü bir model sunmaktadır.

ABSTRACT

The city of Bursa occupied a distinguished place on the stage of history, not only as the first capital of the Ottoman state but also as an important model in which the concepts of Islamic urbanism were embodied. This venerable city, which emerged during the formative period of the Ottoman state, was not merely a political center but also a field for the practical application of *fiqh al-madīna* (urban jurisprudence). The example of Bursa clearly demonstrates that Ottoman urban planning did not develop randomly, but rather in accordance with specific legal and juristic principles. The fundamental objectives of Islamic city planning are the realization of public interest (*maṣlaḥa*), the prevention of harm (*dafʿ al-maḍarra*), the establishment of justice (*ʿadl*), and the protection of individual rights. These principles -particularly through the Hanafi doctrines of *istiḥsān* (juristic preference) and *ʿurf* (local custom)- are clearly observable in Bursa's social structure, neighborhood organization, use of water resources, allocation of waqf properties, and the spatial relationship between mosque and market. Notably, the formation of neighborhoods according to natural topography and around mosques reflects how worship and knowledge stood at the very center of urban identity. The *külliyes* constructed in the Ottoman period-charitable complexes comprising mosques, madrasas, public kitchens (*imarets*), and hospitals (*şifahanes*) -embody the moral and religious dimensions of urban planning. These complexes were not merely physical structures, but institutions that reinforced the spiritual and social fabric of the city. Works such as Yıldırım Bayezid Külliyesi and Yeşil Külliye reveal the decisive role of the waqf system in city planning. Furthermore, the *qāḍīs* (judges) of Bursa were not confined to religious matters; they were also guardians of urban order. They adjudicated issues such as encroachments on roads, neighborly rights (*ḥaqq al-jīwār*), and the supervision of waqf properties. This highlights the existence of a system rooted in juristic principles, particularly those reflecting the applied methodologies of Hanafi law, in achieving urban justice. In conclusion, the urban planning of Ottoman Bursa was not merely a technical or architectural matter, but a juristic responsibility. When addressing the challenges of contemporary cities, this historical legacy provides a powerful model that continues to inspire modern concepts of urbanism.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Şehirciliği, Bursa, Hanefî Şehircilik Fıkhı, İslâm Şehir Planlaması, Vakıf, Kadı.

2. GİRİŞ

2.1. Bursa Şehrinin Tanımı ve Osmanlı'nın İlk Başkenti Olarak Tarihî ve Stratejik Önemi

Bursa, Osmanlı tarihinin en önemli şehirlerinden biridir. Sultan Orhan Gazi'nin fethiyle 727/1326-765/1363 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin ilk resmî başkenti olmuştur. Şehrin önemi sadece siyasî merkez oluşuyla sınırlı kalmamış, Bursa aynı zamanda Osmanlı şehrinin bütüncül yapısını kuran önemli bir ekonomik ve manevî merkez olarak da öne çıkmıştır. Bursa'da zanaat ve uluslararası ticaret gelişmiş, erken dönem Osmanlı mimarisinin merkezî rolüyle şehir, Osmanlı şehir dokusunun temel referanslarından biri hâline gelmiştir.[1] Böylece Bursa, Hanefî mezhebine dayanan "şehir ve mimarî fıkhı"nın uygulanmasında doğu ile batıyı aynı potada eriten saf İslâm şehircilik modeline örnek teşkil etmiştir. Hanefî fıkhı, mimarîyi "vacip, mendup, mübah ve haram" kategorilerine ayırmıştır; biz de bunu ilerleyen satırlarda açıklayacağız.[2]

Amaç ve kapsam: Bu çalışma, erken Osmanlı Dönemi'nde Bursa şehrinin mekânsal yapısı ve idarî düzeni üzerinde Hanefî fıkhının belirleyici etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca fıkhî kurallar ile şehircilik uygulamaları arasındaki ilişkiyi; planlama, toplumsal ve ekonomik alanların dağılımı düzeyinde analiz ederek din ile hukukun Osmanlı şehir dokusunu nasıl şekillendirdiğini anlamamıza katkı sağlamaktadır.

[1] İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*. London: Phoenix Press, 2000, p. 44-46; Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World Around It*. London: I. B. Tauris, 2004, p. 88-91.

[2] Abuşenb, Halid Abdülkerim. *et-Taṭfîṭü'l-ʿUmrânî ve'l-Âṣârü'l-Miʿmâriyye li'l-Mevlâ İsmâʿîl el-ʿAlavî bi-Medîneti Meknâs bi'l-Mağrib (1083/1627-1140/1727).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahire: Ayn Şems Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İslâmî Arkeoloji ve Medeniyet Tarihi Anabilim Dalı, 2012); s. 93, 94.

3. DİNÎ, SOSYAL VE EKONOMİK BİRİMLER OLARAK OSMANLI ŞEHİRLERİ

Osmanlı şehirleri yalnızca idarî veya askerî merkezler olarak değil; dinî, sosyal ve ekonomik boyutları aynı anda dikkate alan bütüncül bir yapıda planlanmıştır. Osmanlılar cami, medrese, şifahane, hamam, çarşı, han, sebil ve sıbyan mektebini (Kur'an, hadis ve fen bilimleri eğitimi için) kapsayan külliye kavramını benimsemişlerdir. Bu külliyeler, şehrin merkezî birimi olarak bütün yaşamı düzenlemiştir.[3]

Bu mimarî model, Osmanlı şehirlerini İslâmî köklere dayanan bütüncül bir medeniyet birimi olarak anlamamıza imkân vermektedir. Bursa'daki külliyelerin mimarî tasarımı ve şehir planlaması şu ayetle uyumlu bir anlayışla inşa edilmiştir:

"De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben Müslümanların ilkiyim."[4]

4. İSLÂM ŞEHİR PLANLAMASININ GENEL İLKELERİ VE OSMANLI ŞEHİRLERİNE YANSIMALARI

Osmanlı şehir planlaması, birey ile toplum ihtiyaçları arasında dengeyi gözeten, mülkiyetleri koruyan ve mekânsal adaleti sağlayan İslâm fıkhının temel ilkelerinden etkilenmiştir. Bu ilkeler; cami, çarşı ve hamam gibi kamusal alanların tahsisi ve vakıfların şehir altyapısının finansmanında ana araç olarak kullanılmasıyla somutlaşmıştır.[5]

Bursa'da bu etki; mahallelerin ibadet ve ilim merkezleri etrafında konumlanmasında, büyük camilerin ve günlük ibadet camilerinin (beş vakit mescidi) alt planlara entegre edilmesinde, ekonomik ve sosyal merkezlerle meydanlar, avlular ve pazar yerleri arasında bağ kurulmasında açıkça görülmektedir.[6] Bu durum İslâm şehir geleneğinin Osmanlı şehirlerinde süreklilik kazandığını göstermektedir.[7]

5. HANEFÎ FIKHININ OSMANLI ŞEHİR PLANLAMASI VE YÖNETİMİNE ETKİSİ

Hanefî mezhebi Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi olarak şehir planlamasında ve yönetiminde belirgin etkiler bırakmıştır. Şehircilik düzenlemeleri; arazi kullanımı, özel-kamusal mülkiyetin ayrımı, pazar ve yolların işleyişi gibi alanlarda fıkhî kurallara dayanmıştır.[8]

Şehirde Hanefî kadı; arazi ihtilaflarının çözümü, yapılaşmanın şufa, irtifak ve komşuluk haklarıyla uyumlu olması gibi konularda merkezî bir rol üstlenmiştir. Bursa'da bu fıkhî çerçeve pazarların, vakıf kurumlarının ve mahallelerin şer'î ve sosyal ilkeler doğrultusunda düzenlenmesine yansımıştır.[9]

6. HANEFÎ ŞEHİR FIKHI VE BURSA'DAKİ ETKİSİ

Osmanlı Devleti, şehir düzeni ve planlamasında Hanefî fıkhını resmî referans olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda; mülkiyetlerin korunması, çarşıların düzenlenmesi, vakıfların kurulması ve arazilerin şer'î amaçlarla tahsisi fıkhî esaslara dayandırılmıştır.

6.1. Temel Fıkhî Kurallar:

1. **Şuf'a hakkı:** Arazilerin yabancılar arasında bölünmesini önleyerek şehir dokusunun bütünlüğünü garanti etmiştir.[10]

3 Hakim, Besim S. *Arabic-Islamic Cities: Building and Planning Principles*. London: Routledge, 2001, p. 32-38.

4 (En'âm, 6/162-163).

5 Hakim, Besim S. *Arabic-Islamic Cities: Building and Planning Principles*, p. 32-38.

6 Khalid Emam Abushnap, "Endülüs Tarihinde Erken Dönem Şehircilikle İlgili Yeni bir Karşılaştırmalı İnceleme", (Kafkas İlahiyat Dergisi, S. 19, C. 10, Ocak 2023), s. 243, 244.

7 Hourani, Albert. *Islamic Urbanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 74-79.

8 Faroqhi, Suraiya. *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 140-144.

9 Öztürk, Nazif. *Osmanlı Şehir Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, s. 202-208.

10 Johansen, Baber. *Contingency in a Sacred Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh*. Leiden: Brill, 1999, p. 220-227.

2. **Komşuluk ve irtifak hakları:** Bina yüksekliklerine sınırlama getirmiş,[11] ışık ve hava yollarının engellenmesini yasaklamıştır.[12]
3. **Pazarların ve vakıf mekânlarının düzenlenmesi:** Hanefî fıkhına göre umuma açık pazarların vakıf kabul edilmesi şehirlerin sosyal ve ekonomik yapısını güçlendirmiştir.[13]
4. **Arazi tahsisi:** Camiler, hamamlar ve yollar gibi kamu yararına ayrılan mekânların inşası.[14]

Bursa'da bu ilkeler şehrin mekânsal yapısında net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Mahallelerin külliyeler etrafında dağılımı,[15] Hanefî fıkhının özel ve kamu yararı arasında kurduğu dengeyi yaygın fıkhî kaide olan "Lâ darar ve lâ dirâr" ilkesi doğrultusunda somutlaştırmıştır.[16] (Şekil 1)

(Şekil 1): Osmanlı Bursa Şehrinin Planimetrik Tasarımı[17]

7. HANEFÎ ŞEHİRCİLİK FIKHININ BURSA ŞEHRİ KENTSEL DÜZENLEMESİNDEKİ YERİ

7.1. Kentsel Düzenlemede Uygulamalı Şer'î İlkeler

İslâm şehir planlaması temel bazı prensiplere dayanmaktadır:

- **Kamu yararının gerçekleştirilmesi (maslaha):** Hanefî fıkhındaki *istihsan* ile diğer mezheplerdeki *maslaha mürsele* kuralına denktir.[18]
- **Zararın önlenmesi:** Daha önce zikredilen *"Lâ darar ve lâ dirâr"* kaidesine dayanmaktadır.
- **Adalet ve toplumsal denge:** Komşuluk hakkı (*ḥaqq al-jīwār*) ve yol hakkı (*ḥaqq al-tarîq*) ile ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır.[19]

Hanefî fıkhında bu ilkeler şehircilik hukukunun temelini teşkil etmekte; *istihsan* (daha büyük fayda için zahirî hükümden ayrılma) ve *ʿurf* (toplum içinde yaygın olan uygulamalar) gibi fıkhî araçlar vasıtasıyla pratiğe aktarılmaktadır. Böylece şer'î hüküm, toplumun günlük hayatıyla uyumlu hâle getirilmiştir.

Bu denge Bursa şehir planlamasında açıkça görülmektedir. Arazi kullanımı ve kamusal alanlar (yollar, çarşılar) toplu faydayı gözetirken, özel mülkiyet ve komşuluk haklarına da saygı gösterilmiştir. Böylece yerel toplumsal değerler ve kentsel şartlara uygun bir şehircilik anlayışı ortaya çıkmıştır.

11 Çizakça, Murat. *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present*. İstanbul: Boğaziçi University Press, 2000, p. 88-94.

12 Abuşenb, Halid Abdülkerim. *et-Taḥṭîṭü'l-ʿUmrânî ve'l-Âṣârü'l-Miʿmâriyye li'l-Mevlâ İsmâʿîl el-ʿAlavî bi-Medîneti Meknâs bi'l-Mağrib (1083/1627-1140/1727)*, s. 103.

13 Peters, Rudolph. *Islamic Law and Property Rights.* Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 131-136.

14 Azeb, Halid. *Fıkhu'l-ʿUmrân (el-ʿİmâra ve'l-Muctemaʿ ve'd-Devle fî'l-Ḥadâreti'l-İslâmiyye).* Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, 2012, s. 55-68, 269, 335.

15 Peters, Rudolph. *Islamic Law and Property Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, p. 131-136.

16 Abuşenb, Halid Abdülkerim. *et-Taḥṭîṭü'l-ʿUmrânî ve'l-Âṣârü'l-Miʿmâriyye li'l-Mevlâ İsmâʿîl el-ʿAlavî bi-Medîneti Meknâs bi'l-Mağrib (1083/1627-1140/1727)*., s. 103.

17 https://www.bursadakultur.org/album.htm

18 el-Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr (ö. 587/1191). *Bedâiʿu's-Sanâiʿ fî Tertîbi'ş-Şerâiʿ*, thk. Abdullah es-Sülemî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, C. 6, s. 245-248; Abuşenb, Halid Abdülkerim. *et-Taḥṭîṭü'l-ʿUmrânî ve'l-Âṣârü'l-Miʿmâriyye li'l-Mevlâ İsmâʿîl el-ʿAlavî bi-Medîneti Meknâs bi'l-Mağrib (1083/1627-1140/1727).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahire: Ayn Şems Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İslâmî Arkeoloji ve Medeniyet Tarihi Anabilim Dalı, 2012), s. 111.

19 Mergînânî, Burhâneddin (ö. 593/1197). *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Muhammed Said et-Tavîl, Riyad: Dârü'n-Neşr el-İslâmiyye, 2006, C. 3, s. 223-225.

Bunun somut yansımaları; mimarî kütlelerin dağılımında, yol güzergâhlarının yapı düzen hattına uyumunda, yapıların da yol düzen hattına riayetinde görülmektedir. Ayrıca Bursa'nın coğrafî ve topografik yapısı sebebiyle mimarî birimlerin yükselti farklarına (eğimli arazilerde iniş-çıkışlara) uyum göstermesi de bu fıkhî hassasiyetin mekânsal izdüşümüdür. (Şekil 2).

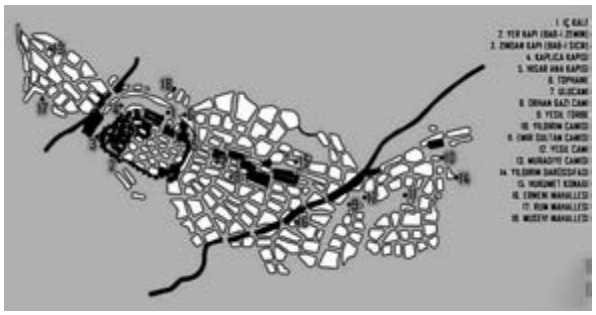

(Şekil 2): Osmanlı Bursa Şehrinin Kentsel Gelişim Aşamaları ile Yol Ağı ve Mimari Dokunun Dağılımı.[20]

7.2. Hanefî Fıkhında Yolların Düzenlenmesi: Sâbile ve Gayr-i Sâbile Yollar

Hanefî fıkhı, yolları iki ana kategoriye ayırmıştır:

1) Sâbile Yollar (Genel Yollar): Çarşıya veya camilere giden yollar gibi, herkesin kullanma hakkına sahip olduğu umumi geçitlerdir. Hanefî fıkhında bu yollar kamu mülkü kabul edilmiştir. Dolayısıyla kapatılmaları veya özel mülke çevrilmeleri yasaktır. Böylece insanlara zarar veya zorluk (ḥarac) verilmesi kesin olarak engellenmiştir.[21] (Şekil 2).

2) Gayr-i Sâbile Yollar (Özel Sokaklar): Genellikle belirli mahallelerin içinde bulunan, dışarıdan girilmesi kolay olmayan dar sokaklardır. Hanefî fıkhı bu sokaklarda mahalle sakinlerine tasarruf hakkı tanımıştır. Ancak bu hak, kamu yararı ile çelişmemelidir.[22] Mesela yangın söndürme, yardım çağırma gibi zaruri durumlarda dışarıdan girişe izin verilmelidir. (Şekil 2).

8. MÜLKİYET, KOMŞULUK HAKLARI VE KAMUSAL TESİSLERİN DÜZENLENMESİ

Hanefî fıkhı, şehircilik haklarını şu esaslar çerçevesinde düzenlemiştir:

- **Özel ve Kamu Mülkiyeti:** Özel mülkiyet korunmuştur, ancak topluma zarar vermemek şartıyla sınırlandırılmıştır. Örneğin sokağı kapatacak veya komşunun ışığını kesecek şekilde kullanılamaz.
- **Komşuluk Hakkı (Hak el-Cîvâr):**[23] Doğrudan komşunun evine bakan pencere açmak veya ışık-hava akışını engelleyen bina inşa etmek yasaktır.[24] Nitekim İbn Abbas'ın (r.a.) rivayet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kim bir bina yaparsa komşusunun duvarına dayandırabilir." Başka bir rivayette: "Komşusu kendisinden duvarına dayandırmasını istediğinde ona izin versin." (İbn Mâce, 2337).
- **Ortak Tesisler:** Nehirler ve temel kamusal altyapılar özel kişilerin tekeline alınamaz.
- **Hisbe Teşkilatı:** Pazar ve çarşılarda mimari standartların denetlenmesinden, ürün kalitesi ve tüketici haklarının korunmasından sorumlu kurumdur.[25] (Şekil 3).

[20] https://www.kulturmirasi.com/bursa-nin-tarihsel-gelisimi

[21] İbn Âbidîn, Muhammed Emîn (ö. 1200/1785). *Reddü'l-Muhtâr ʿalâ'd-Dürri'l-Muhtâr*, thk. Abdurrahman el-Humeydî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992, C. 4, s. 463-465, 472-474.

[22] Mergînânî, Burhâneddin (ö. 593/1197). *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Muhammed Said et-Tavîl, C. 3, s. 223-225.

[23] İbn Nüceym, Zeynüddîn (ö. 825/1422). *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, Beyrut: Dârü'l-Vefâ, 1993, C. 7, s. 118-122.

[24] İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. Sünen, No: 2337; Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr. Tehzîbü'l-Âşâr, Kahire: Dârü'l-Meʿârif, t.y., (2/1, s. 772-774, 777); Tahâvî, Ebû Caʿfer Ahmed b. Muhammed. Müşkilü'l-Âşâr, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y., (C. 3, s.150); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. es-Sünenü'l-Kübrâ, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., (C. 6, s.69); Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. el-Müsned, Kahire: Dârü'l-Hadîs, t.y., (C. 1, s. 235, 255, 303, 317).

[25] İbn Âbidîn, Muhammed Emîn (ö. 1200/1785). *Reddü'l-Muhtâr ʿalâ'd-Dürri'l-Muhtâr,* C. 4, s. 472-474.

(Şekil 3): Osmanlı Bursa Şehrinde Mülkiyet, Komşuluk Hakları ve Kamusal Tesislerin Düzenlenmesi.[26]

9. KENTSEL DÜZENLEMEDE ESNEKLİK MEKANİZMASI OLARAK İSTİHSAN VE ʿURF

Hanefî fıkhının en büyük özelliği, şer'î sistemin esneklik kabiliyetidir. Bu esneklik iki temel araçla sağlanmaktadır:

- **ʿUrf (Örf-Âdet):** Arazi kullanımı ve yolların belirlenmesinde yerel geleneklerin dikkate alınmasını mümkün kılar. Böylece şehrin zaman ve mekân şartlarına uygun şekilde gelişmesine imkân tanır.[27] Bursa'nın Osmanlı döneminden günümüze batı ve doğuda deniz kıyısına, güney ve güneydoğuya doğru genişlemesi bu örfî yaklaşımla uyumludur.
- **İstihsan:** Genel hükmün ötesine geçilerek kamu yararını gözeten pratik çözümlere imkân tanır.[28] Eski yolların genişletilmesi, yoğunluk ve acil durumlarda kamusal geçişin sağlanması gibi uygulamalar buna örnektir. Bu yaklaşım sayesinde, Bursa'daki Osmanlı konutlarında "irtifak hakkı" gözetilerek bazı evlerin yıkılıp yol açılması veya yeni binaların eklenmesiyle kamu yararı sağlanmıştır.

Bunun somut örneklerinden biri, 1906'da "Hamidiye Caddesi" adıyla açılan, Meşrutiyet Dönemi'nde "Meşrutiyet Caddesi" adını alan ve 1926'da "Cumhuriyet Caddesi" olarak yeniden adlandırılan ana yoldur. Bu cadde, Zafer Meydanı ile Gökdere Yolu arasında 1,5 km uzunluğunda olup şehrin tarihî merkezini kesmektedir. Geleneksel pazarlarıyla ünlüdür. Hanefî fıkhının "kamu yararı ve kamu tesislerinin korunması" ilkesine uygun olarak 2004'te araç trafiğine kapatılmış, 2011'de de ulaşımı kolaylaştırmak için nostaljik tramvay hattı eklenmiştir. Bu uygulama, Hanefî metodolojisinin *maslaha mürsele* (kamu yararı) ve *dafʿ al-maḍarra* (zararın önlenmesi) ilkelerinin modern şehircilikte de geçerli olduğunu göstermektedir.[29] (Şekil 4).

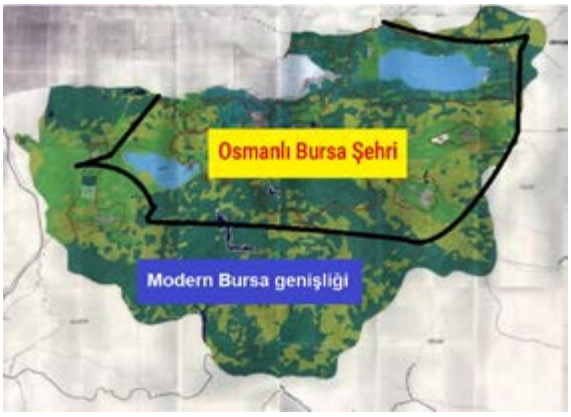

(Şekil 4): Osmanlı Bursa Şehrinde Kentsel Düzenlemede Esnek Bir Yöntem Olarak İstihsan ve ʿUrf ile Şehrin Modern Çağa Kadar Uzanan Gelişim Aşamaları.[30]

9.1. Bursa'dan Gerçek Bir Örnek - Bütüncül Kentsel Birim Olarak Külliye

Bursa'da 740/1339-741/1340 yıllarında inşa edilen Orhan Gazi Külliyesi, Hanefî ilkelerinin uygulanmasına canlı bir örnek teşkil etmektedir. Külliyenin planlaması, camiler, medreseler, imarethaneler ve hamamlar gibi yapılar üzerinden halkın ortak kullanımını garanti

26 https://www.homify.com.tr/fotograf/477501/yeil-koeprue-ve-biyo-havuz

27 el-Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr (ö. 587/1191). *Bedâiʿu's-Sanâiʿ fî Tertîbi'ş-Şerâiʿ*, C. 6, s. 245-248.

28 Serahsî, Şemseddin (ö. 483/1090). *el-Mebsût.* Beyrut: Dârü'l-Maʿrife, 1977, C. 10, s. 150-153.

29 Durak, S., Vural Arslan, T., Fetullahoğlu, İ., Sağlık, H. C. (2017). *Reading the Transformation of Ottoman Sultan Complexes in Bursa in Urban and Architectural Scale Since 19th Century*. European Journal of Sustainable Development, 6(3), 491-518.

30 https://www.kulturmirasi.com/bursa-nin-tarihsel-gelisimi/; Araştırmacının kendi çalışmasından alınan Bursa'nın kentsel genişleme açıklamaları.

etmiş; böylece kamu yararı sağlanmış ve dinî, sosyal ve eğitimsel yapılar tek bir kentsel tasarım içinde bütünleştirilmiştir.[31] (Şekil 5, 6, 7).

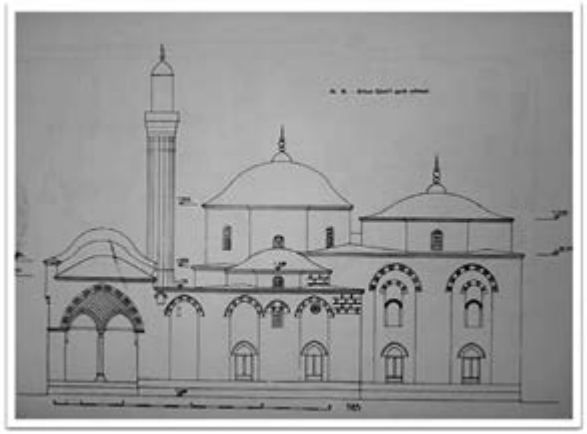

(Şekil 5): Bursa Orhan Camii/Sultan Orhan Gazi Camii'nin batı cephesine ait mimari çizim.[32]

10. OSMANLI BURSA'SININ KENTSEL YAPISI VE FIKHÎ YANSIMALARI

İslâm şehir planlaması, birtakım temel şer'î prensiplere dayanmaktadır. Bunların başında kamu yararının (*maslaha mürsele*) gerçekleştirilmesi, zararın önlenmesi (*lâ darar ve lâ dirâr*), sakinler arasında adaletin sağlanması ve komşuluk hakkı çerçevesinde güneş, hava ve ortak tesislere erişim gelmektedir. Hanefî mezhebi, bu ilkeleri her şehrin özgün şartlarını gözeten esnek bir kentsel düzenleme anlayışına dönüştürmüştür. Bu metodoloji, *istihsan* (daha büyük maslahat için zahirî kıyastan vazgeçme) ve *ʿurf* (örf ve âdet) gibi araçlara dayanırken; *kıyâs* ve *icmâʿ* gibi destekleyici usuller de şer'î hüküm mekanizmasında kullanılmıştır.[33]

Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'ya bakıldığında, bu ilkelerin somut şehircilik pratiklerine nasıl dönüştüğü açıkça görülmektedir. Söz konusu dönüşümün en önemli örneği *külliye* kavramıdır. İslâm şehirlerinde, özellikle Kahire'deki Kalavun ve Kansu Gavri külliyelerinde olduğu gibi, Osmanlı Bursa'sında da külliye; cami, medrese, imaret (aşevi), hamam ve türbe gibi işlevleri bir araya getiren çok işlevli bir mimarî komplekstir. Bu yapılar, konut mahalleleri ve çarşılarla çevrelenerek bütüncül bir şehir kimliği oluşturmuştur. (Şekil 6)

(Şekil 6): Osmanlı Bursa'sında Külliye, Mahalle ve Çarşı İlişkisini Gösteren Temsilî Şema. Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

10.1. Bursa'dan Öne Çıkan Örnekler

- **Orhan Gazi Külliyesi (740/1339-741/1340):** Cami, medrese, imarethane, han ve hamamı içeren bu külliye şehir surlarıyla çevrili olup dinî, sosyal ve ticari boyutları bütünleştiren bir iç düzen sergilemiştir. (Şekil 5, 6, 8), (Res. 1).

(Res. 1): Bursa Orhan Gazi Camii; Sultan Orhan Camii'nin Dış Görünümü ve İç Mekân Düzeni. İç mekân görseli, erken Osmanlı mimarisinde görülen ters T planlı/zaviyeli cami şemasını göstermektedir.[34]

31 Gülca, Yusuf. *Osmanlı Kentleri: Anadolu'dan Balkanlara.* İstanbul: Dârü'l-Mutavassıt, 2015, s. 90-95.

32 Ayverdi, Ekrem hakki, İstanbul Mimari Çağının Menşa'i, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-806H./1230-1402, Baha Matbaası, İstanbul, 1966, s.70.

33 Rızk, Asım Muhammed. *Muʿcem Mustalahâtü'l-ʿİmâra ve'l-Fünûn el-İslâmiyye.* Kahire: Mektebet Medbûlî, 2000, s. 157-158.

34 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Portalı, "Gazi Orhan Camii/Sultan Orhan Camii, Bursa; https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/gazi-orhan-cami-sultan-orhan-cami

- **Ulu Cami (799/1396-802/1399):** Eski şehrin merkezinde inşa edilen bu eser, yirmi kubbeli iç mekânıyla sessiz ve huzurlu bir ibadet ortamı sunmuştur. Ortadaki şadırvan, yağmur sularını yönlendiren özel bir sistemle birleşerek doğal ışık ve havalandırmayı sağlamıştır. (Şekil 7, Res. 2).

(Res. 2): Bursa Ulu Camii'nin Çok Kubbeli Kütlesi ve Tarihî Şehir Dokusu İçindeki Konumu. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Portalı.[35]

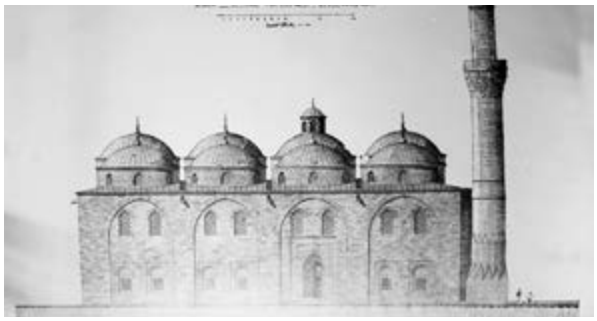

(Şekil 7): Bursa Ulu Camii'nin Yan Cephesine Ait Mimari Çizim.[36]

- **Yeşil Külliye (815/1412-828/1424):** Sultan I. Mehmed döneminde Bursa'da inşa edilen Yeşil Külliye, cami, türbe, medrese, imaret ve hamam gibi farklı işlevleri bir araya getiren erken Osmanlı külliye anlayışının seçkin örneklerinden biridir. Ankara Savaşı ve Timur istilası sonrasında sarsılan Bursa'nın yeniden toparlanma sürecinde bu yapı topluluğu yalnızca mimarî bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda şehrin sosyal, kültürel ve siyasî hafızasını onaran bir merkez olarak da önem kazanmıştır. Mehmed Çelebi'nin Yeşil Türbe'ye defnedilmiş olması, külliyeyi hanedan kimliğiyle de ilişkilendirmiştir. Yapı topluluğunun "Yeşil" adıyla anılması ise özellikle türbede kullanılan turkuaz renkli İznik çinileriyle bağlantılıdır. Külliyenin dikkat çeken yönlerinden biri, bünyesindeki yapıların tek bir kapalı avlu düzeni içinde değil, daha serbest bir yerleşim anlayışıyla konumlandırılmış olmasıdır. Bu özellik, Yeşil Külliye'yi Bursa'nın tarihî dokusu içinde hem estetik hem de işlevsel bakımdan farklılaştırmaktadır. Zengin çini bezemeleri, dinî, eğitimsel ve sosyal hizmetleri bir araya getiren yapısı ve Timur sonrası şehir hayatına kazandırdığı canlılık sebebiyle Yeşil Külliye, Bursa'da sosyal bütünleşmenin ve Osmanlı şehir kültürünün yeniden yükselişinin güçlü mimarî sembollerinden biri olarak değerlendirilebilir.[37] (Res. 3)

(Res. 3): Bursa Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'nin Üstten Görünümü. Yeşil Külliye'nin cami ve türbe bölümleri, Bursa'nın tarihî şehir dokusu içindeki konumuyla birlikte görülmektedir.[38]

- **Koza Han (896/1490-897/1491):** İpek tüccarlarına hizmet eden bu ticaret hanı, vakıf sistemiyle entegre olmuş; ticarî faaliyetleri dinî ve sosyal kurumlarla bağlayan bir kentsel planlama anlayışını yansıtmıştır.[39] (Şekil 8, 9), (Res. 4).

35 https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/bursa-ulu-cami

36 https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/81320

37 Yavaş, Doğan, "Yeşilcami Külliyesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, C. 43, s. 492-495; https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/yesil-kulliyesi

38 https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/yesil-kulliyesi

39 Durak, Selen et al, "Reading the Transformation of Ottoman Sultan Complexes in Bursa in Urban and Architectural Scale," *European Journal of Sustainable Development*, 2017, s. 495.

10.2. Değerlendirme

Bu örnekler, Hanefî fıkhının şehir yaşamında nasıl uygulandığını açıkça ortaya koymaktadır. Kaynakların dağıtımı, umumi yolların düzenlenmesi, mülkiyet ve komşuluk haklarının korunması, sosyal hizmetlerin sürdürülebilirliği gibi alanlarda fıkhî ilkeler, kentsel tasarımın ana referansı olmuştur. Böylece dinî, ekonomik ve eğitimsel ihtiyaçları karşılayan bütüncül bir şehir modeli inşa edilmiş; "şehir güvenliği" ve "kamusal maslahat" kavramları Osmanlı Bursa'sının planlamasında kurumsal bir çerçeve kazanmıştır.

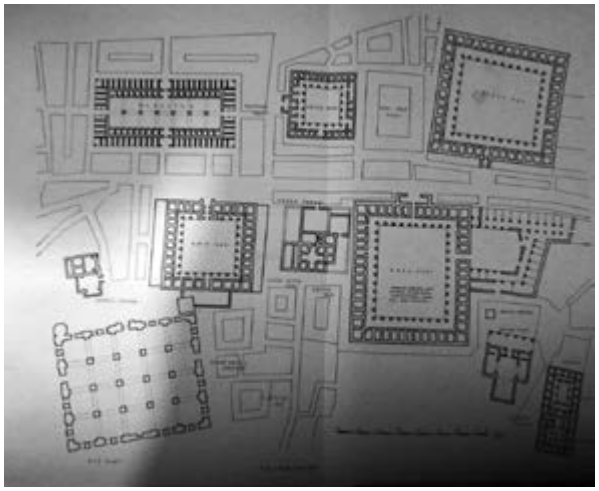

(Şekil 8): Osmanlı Bursa Şehrinin Kentsel Yapısı ve Külliyeler Başta Olmak Üzere Mimari Birimlerin Dağılımına Fıkhî Yansımaları.[40]

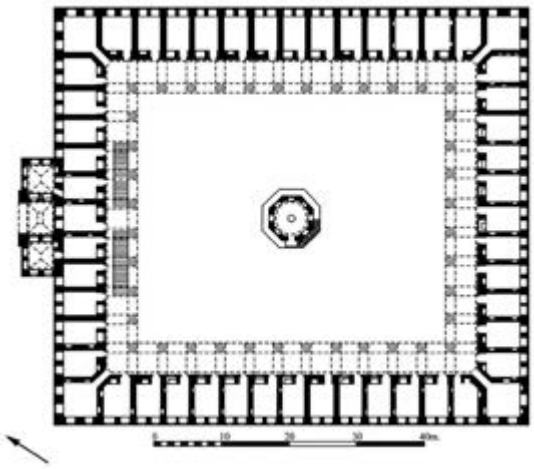

(Şekil 9): Koza Han'ın Yatay Planı (896/1490-897/1491).[41]

(Res. 4). Koza Han'ın avlulu plan düzenini gösteren üç boyutlu şematik modeli. Kaynak: Yazar tarafından AutoCAD programı kullanılarak hazırlanmıştır.[42]

11. VAKIFLAR VE KÜLLİYELERİN ROLÜ: FIKHÎ KURUMLAR OLARAK KENTSEL ETKİLERİ

Hanefî fakihleri vakfı, **"aslın hapsedilmesi ve menfaatinin tasadduk edilmesi"** şeklinde tanımlamıştır. Yani vakıf; vakfedilen malın mülkiyetinin devredilemez ve satılamaz olması, fakat ondan elde edilen faydaların kalıcı bir hayır yoluna tahsis edilmesidir.

Vakfın şartları; vâkıfın tam mülkiyete sahip olması, vakfedilen yerin veya tarafın açıkça belirlenmesi, menfaatin sürekliliği ve vâkıfın koyduğu şartlara bağlı kalınmasıdır.

40 Ayverdi, Ekrem hakki, İstanbul Mimari Çağının Menşa'i, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s.64-65.

41 https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;isl;tr;mon01;15;tr

42 https://sketchfab.com/3d-models/koza-han-uncolored-model-a2b76676ae654f68822530e08a1d38b3

Vakıf sistemi, *hayrat* (cami, medrese, darüşşifa vb.) ile *akar* (han, dükkân gibi gelir getirici mülkler) ikiliğine dayanır. Hayratın giderleri akarların gelirleriyle karşılanmıştır. Bu düzen vakfı sürdürülebilir bir kentsel finansman aracı hâline getirmiş, devlet bütçesine yük getirmeden kamusal hizmetlerin sağlanmasına imkân tanımıştır.[43]

11.1. Bursa Kent Dokusu İçinde Külliyelerin Entegrasyonu

a. Yıldırım Külliyesi

- 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyıl başında inşa edilmiştir. İçinde cami, medrese, darüşşifa, imaret (aşevi), hamam ve diğer hizmet yapıları bulunmaktadır.
- Vakfiye; üç hekim, eczacılar, aşçılar ve fırıncıların tayinini ve maaşlarının vakıf gelirlerinden ödenmesini şart koşmuştur.
- Böylece külliye; sağlık, eğitim ve iaşe hizmetlerini kentsel doku içinde bütünleştirmiştir.[44]

b. Yeşil Külliye

- Sultan Çelebi Mehmed tarafından 15. yüzyılda inşa ettirilmiştir. Cami, medrese, imaret, türbe ve İpek Han ile Geyve Han gibi hanları içermektedir. Külliye, kurulduğu semte adını vermiş, böylece hem isimlendirme hem de işlevsel açıdan şehirleşme üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır.
- Bu külliye İslâm şehir fıkhında "vacip ve mendup" yapıların bütünleşmesini yansıtarak dinî ve eğitimsel hizmetleri ticari ve ekonomik faaliyetlerle bağdaştırmıştır.[45]

c. 15. Yüzyıl Bursa'sına Genel Bakış

- Vakfiyeler üzerine yapılan araştırmalar, Osmanlı sultanlarının Bursa'da bir darüşşifa, üç imaret, üç hamam, bir bedesten, üç han ve iki su kanalı inşa ettiklerini ortaya koymaktadır.[46]
- Bu durum, şehrin kentsel yapısında külliyeler aracılığıyla çok işlevli hizmetlerin bütünleştiğini göstermektedir.[47] (Res. 5).

12. VAKFİYELER ARACILIĞIYLA KÜLLİYELERİN SAĞLIK, EĞİTİM VE SOSYAL REFAHA KATKISI

- **Sağlık:** Yıldırım vakfiyesi; hekim, eczacı ve diğer sağlık çalışanlarının atanmasını ve maaşlarının vakıf gelirlerinden ödenmesini öngörmüştür.
- **Eğitim:** Külliyelerde yer alan medreseler dükkân ve hanlardan elde edilen gelirlerle finanse edilmiştir.
- **İaşe ve Sosyal Refah:** İmaretlerde fakirler, öğrenciler ve misafirler için verilecek yemek miktarı ve zamanları vakfiyede ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Hamamlar ise hem halkın kullanımına açık olmuş hem de gelir getirici akar olarak işletilmiştir.
- **Mali Sürdürülebilirlik:** Vakıf mülkleri hayrî ve akar olarak ikiye ayrılmış; böylece idarî personel maaşları, yapıların bakımı ve kamusal hizmetler devlet bütçesine yük olmadan karşılanmıştır.

(Res. 5): H. 9./M. 15. Yüzyılda Bursa'ya Genel Bir Bakış.[48]

43 TDV İslâm Ansiklopedisi, "Vakıf", C. 42, s. 475-479.

44 TDV İslâm Ansiklopedisi, "Yıldırım Külliyesi", C. 43, s. 532-533.

45 H. Keleş, "Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa'da İmar Faaliyetleri", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, C. 21, 2001), s. 181, 182.

46 H. Keleş, "Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa'da İmar Faaliyetleri", s. 181, 182.

47 TDV İslâm Ansiklopedisi, "Yeşilcami Külliyesi (Bursa)", çevrimiçi, https://islamansiklopedisi.org.tr/yesilcami-kulliyesi-bursa (erişim tarihi: 28.08.2025).

48 https://www.blog49de.com/post/bursa-hanlar

13. OSMANLI DEVLETİ'NDE KADILARIN ŞEHİR YÖNETİMİNDEKİ YERİ VE FIKHÎ UYGULAMALAR

13.1. Kadılık Kurumunun Yetki Alanı

Osmanlı idarî sisteminin temel taşı olan kadı; yalnızca dar anlamda yargı işlevini üstlenmemiş, aynı zamanda geniş çaplı idarî ve beledî yetkilere de sahip olmuştur.

- **Yargı:** Medenî davalar ve ceza davaları ile vakıf meselelerini incelemiştir.
- **İdare:** Kadı, sultanın şehirdeki vekili olarak idarî yetkilere sahipti.
- **Tescil:** Tüm akitler -vakfiye, satış, nikâh ve talâk işlemleri- şer'iyye sicillerinde kayıt altına alınmıştır.[49]
- **Belediye:** Pazarların düzenlenmesi, inşaat faaliyetlerinin denetlenmesi, yolların ve sokakların korunması, komşuluk haklarının gözetilmesi kadı'nın görevleri arasındaydı.[50]

13.2. Bursa Kadıları ve Kentsel Düzenin Korunması

Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'da kadılar, kentsel düzenin sağlanmasında belirleyici rol oynamışlardır.

- **İnşaat Denetimi:** 1580 tarihli bir sicil kaydında şöyle geçmektedir:

"*bir kimesne vakf-ı cami-i şerif arsasında izinsiz ev bina etmişdir, yıkılmasına hükm olundu*."

(Bir kişi, cami-i şerife ait vakıf arazisinde izinsiz ev yapmıştır, yıkılmasına hükmedilmiştir.)

- **Yol ve Sokak Davaları (Geçiş Hakkı):** "*hakk-ı mürûr men' olunup, merdiven kaldırıla*."

(Geçiş hakkının ihlali yasaklanmış ve yola yapılmış merdivenin kaldırılmasına karar verilmiştir.)

- **Komşuluk Hakları:** "*komşuluk hakkı mucibince men edilmiştir*."

(Komşuluk hakkına dayanarak komşunun yeni pencere açması engellenmiştir.)

- **Ortak Duvar Uyuşmazlıkları:** Kadılar, "*lâ darar ve lâ dirâr*" kaidesine istinaden, bir kişinin ortak duvar üzerinden çatı uzatmasını yasaklamıştır.[51]

13.3. Fıkhî Uygulamalar ve Hanefî Referans

Osmanlı kadıları kararlarını Hanefî fıkhına dayandırmış, gerektiğinde *istihsan* ve *'urf* ilkelerine başvurmuşlardır.

- **el-Hidâye (Mergînânî):** Komşuluk hakkı ve zarar yasağı.
- **İhyâ' ü'l-Mevât:** Ölü arazilerin izinsiz imar edilemeyeceği.
- **Şuf'a Hükümleri:** Komşunun zarara uğratılmasının önlenmesi.

Bursa'dan bir örnek: Komşu, sınır çizgisine izinsiz inşa edilen duvarın yıkılmasını talep etmiş; kadı, "*istihsanen komşuluk hakkı*" (istihsan yoluyla komşuluk hakkı) gerekçesiyle komşu lehine karar vermiştir.[52]

13.4. Hisbe Teşkilatı ve Kadı'nın Pazar Denetimindeki Rolü

Hisbe teşkilatı, belediye zabıtası niteliğinde olup pazarlarda ölçü ve tartıları, ekmek kalitesini, temizlik ve genel ahlâkı denetlemiştir. Kadı, muhtesibi tayin eder ve gerektiğinde doğrudan müdahale ederdi. Bir Bursa sicilinde şu ifade geçmektedir: "*narh-ı ekmek, mahkeme-i şer'iyye huzurunda tayin olunmuştur*". (Ekmek fiyatı, şer'iyye mahkemesi huzurunda belirlenmiştir.)

Bu kayıt, kadı'nın ekonomik ve sosyal hayata doğrudan müdahalesini göstermektedir.[53]

Sonuç olarak, Osmanlı kadısı yargı makamı olmasının yanı sıra "şehir başkanlığı" görevini de üstlenmiştir. Modern anlamda belediye başkanının yetkilerine denk yetkilere sahip olan kadı, Bursa örneğinde inşaatları

49 Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s. 57-61.

50 Halid Emam Abuşenb, "İslâm Şehirciliği ve Mimarisi Fıkhının Çağdaş Kaynakları", (Düşünen Şehir Dergisi, S. 4, Aralık 2017, Kayseri Belediyesi Yayınları), s. 125.

51 Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Bursa*, İstanbul 2012, s. 119-123; Bursa Şer'iyye Sicilleri (örnek kayıtlar için); Ali Haydar. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, terc. Fahmi Hüseynî, Beyrut: Dârü'l-Cîl, 2003, C. 2.

52 Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı'da Hukuk*, TDV Yay., Ankara 2011, s. 85-91.

53 Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı İktisadi Tarihi*, İstanbul 2005, s. 212-215; Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı'da İktisadi ve İçtimai Tarih Makaleler I*, İstanbul 1980, s. 327-334.

düzenlemiş, yolları korumuş, komşuluk haklarını gözetmiş ve zararı önlemiştir. Kadı Hanefî fıkhını temel alarak *istihsan* ve *ʿurf* ilkelerini uygulamış; hisbe teşkilatı ise pazar düzenini ve kamu düzenini sağlamak üzere kadı'nın icra organı olmuştur. Böylece yargı ve idare, İslâm şehircilik anlayışı içinde bütünleşmiştir.

13.5. Tablo: Bursa'da Kadı'nın Yetkileri - Uygulama Örnekleri ve Fıkhî Dayanaklar

Yetki Alanı	Uygulama Örneği (Bursa Sicilleri)	Fıkhî Dayanak
İnşaat Denetimi	Vakıf arsasında izinsiz evin yıkımı	İhyâʾü'l-mevât, vakıf hukuku
Yol ve Sokak Hakları	Geçiş hakkının ihlali ve merdivenin kaldırılması	"Lâ darar ve lâ dirâr"
Komşuluk Hakları	Pencere açma yasağı	el-Hidâye, komşuluk hakkı
Ortak Duvar Uyuşmazlığı	Ortak duvara çatı uzatmanın yasaklanması	"Lâ darar ve lâ dirâr"
Fiyat Denetimi	Narh-ı ekmeğin mahkeme huzurunda belirlenmesi	İstihsan, kamu maslahatı

14. BURSA'NIN KENTSEL PLANLAMASINA DAİR GENEL FIKHÎ DEĞERLENDİRME

- Bu çalışma Hanefî fıkhının Bursa'nın kentsel kimliğinin inşasında yapıcı bir rol üstlendiğini göstermektedir. Şehir ile hukuk tek bir ağ içinde bütünleşmiştir.
- Bursa örneği, fıkhî esneklik mekanizmalarının (*istihsan* ve *ʿurf*) şer'î hükümleri dinamik kentsel düzenleme araçlarına dönüştürebildiğini kanıtlamaktadır.
- Manevî, sosyal ve maddî boyutları birleştiren bu yaklaşım günümüzde konut krizleri, aşırı yoğunlaşma ve insan ile şehir arasındaki kopukluk gibi modern kentsel sorunlara ilham verici çözümler sunabilir.
- Dolayısıyla Osmanlı şehir mirası sadece tarihî bir mimarî geçmiş değil; aynı zamanda adalet, kamu yararı ve sürdürülebilirlik esaslarına dayalı alternatif bir kentsel model olarak okunabilir.

15. SONUÇ

15.1. Kapsamlı Bir Kentsel Çerçeve Olarak Hanefî Fıkhı

Araştırma, Hanefî fıkhının yalnızca ihtilafları çözen veya akitleri düzenleyen bir hukuk sistemi olmadığını, aynı zamanda Osmanlı şehir yaşamının gündelik yapısını şekillendiren dinamik bir kurumsal çerçeve olduğunu ortaya koymuştur.

- **Kadılık kurumu** ile geniş yetkiler çerçevesinde inşaat denetimi, sokakların düzenlenmesi ve komşuluk haklarının korunması sağlanmıştır.
- **Vakfiyeler** aracılığıyla eğitim, sağlık ve ibadet kurumları; akar (gelir getirici mülkler) ile hayrat (kamusal yapılar) arasında sürdürülebilir bir finansman sistemine bağlanmıştır.
- **Hisbe teşkilatı** vasıtasıyla pazar ve kamusal alanlar denetlenmiş, bireysel özgürlük ile kamu yararı arasında denge kurulmuştur.

Dolayısıyla Hanefî fıkhı İslâm şehirlerinde bir tür kentsel hukuk gibi işlemiş, en küçük ayrıntıya kadar düzeni garanti altına almıştır. Bu, modern hukukta imar ve belediye kanunlarının işlevine benzetilebilir.

15.2. Bursa: Özgün Bir Uygulama Modeli

Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa, İslâmî şehir planlama ilkeleri ile Hanefî fıkhının pratik esnekliğini bütünleştiren eşsiz bir laboratuvar olmuştur.

- **Külliyeler (Yıldırım ve Yeşil);** cami, medrese, darüşşifa, imaret, han ve hamamları bir arada sunarak şehrin merkezî birliğini sağlamıştır.
- **Şer'iyye sicilleri** kadı'nın en küçük kentsel meseleye müdahalesini göstermektedir. Bir merdivenin kaldırılması ya da bir pencerenin yasaklanması istihsan ve ʿurf aracılığıyla hem şer'î ilkeye hem de yerel ihtiyaca dayandırılmıştır.
- Böylece Bursa şeriatın şehirleşmeye engel olmadığını; aksine onu yönlendiren, kimlik kazandıran bir araç olduğunu kanıtlamıştır.

15.3. Günümüz İçin İlham Verici Bir Kentsel-Fıkhî Okuma

- **Mali sürdürülebilirlik:** Vakıflar, devlet bütçesine yük olmadan sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlerin finansmanını sağlamıştır. Bu tecrübe günümüz

şehirleri için borçsuz finansman modellerine ilham verebilir.

- **Kamusal alanın korunması:** Sokak ve geçiş hakkı üzerine verilen yargı kararları, kamusal alanların bireysel menfaatlere feda edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.
- **Manevî boyutun entegrasyonu:** Osmanlı şehirlerinde cami, medrese ve tekke şehrin kalbini oluşturmuş; modern şehirlerin kaybettiği ruhani boyutu temsil etmiştir.
- **Kamu yararının önceliği:** Ekmek narhının belirlenmesi veya komşuluk zararının engellenmesi gibi uygulamalar şeriatın sosyal adalet aracı olarak işlediğini göstermektedir.

15.4. Hanefî Fıkhına Göre Mimari Yapıların Sınıflandırılması

Çalışmada ortaya konulduğu üzere Bursa'nın mimarî bileşenleri Hanefî şehir fıkhı çerçevesinde dört kategoriye ayrılmıştır: **Vacip, Müstehab, Mübah, Haram.**

- **Vacip (Farz):** Camiler, medreseler, darüşşifalar; yollar ve su kanallarının bakımı; mülkiyet ve sınırların kaydı.
- **Müstehab:** Camilerin ve yolların genişletilmesi; han, hamam ve sebillerin vakfedilmesi; israf olmayan süslemeler.
- **Mübah:** Ev içi tezyinat, inşaat malzemesi seçimi, ticarî faaliyetler.
- **Haram:** Kamusal yolların gaspı, komşunun hakkını ihlâl eden pencereler, aşırı israf, gayri meşrû mekânların inşası.

Bursa şer'iyye sicilleri bu kategorilerin doğrudan uygulandığını göstermektedir. Örneğin:

- "*merdiven kaldırıla*" kaydı, yol işgalinin haram olduğuna işarettir.
- "*komşuluk hakkı mucibince men edilmiştir*" kaydı, komşuluk zararının önlenmesini yansıtır.

Önceki açıklamalardan açıkça anlaşılmaktadır ki Hanefî şehircilik ve mimarî fıkhı; Bursa şehrinin imarında ve mimarîsinin planlanmasında hedeflerine ulaşmış; farz, mendup, mübah ve haram seviyelerinde bütüncül bir düzen tesis etmiştir. Böylece kentsel hayatın düzeni sağlanmış, kamu yararı korunmuştur. Kadılar Hanefî fıkıh kitaplarına ve şer'iyye sicillerine dayanan hükümleriyle Bursa'daki şehirleşme sürecini yönlendirmiş, böylece şehir planlaması hem şer'î esaslara bağlı kalmış hem de yerel örfle ve toplumun ihtiyaçlarıyla uyumlu hâle gelmiştir.

Bu bağlamda İslâm şehircilik ve mimarî fıkhı hocası Dr. Halid Abdülkerim Abuşenb şu tespitte bulunur: *"Mimarlık fıkhı, şehrin kimliğini belirleyen ve imarını yönlendiren interaktif bir ilim olarak tanımlanabilir; öyle ki şeriat ile kamu yararını birleştirmiştir."*[54] ■

16. KAYNAKÇA

16.1. Kur'ân-ı Kerîm

16.2. Hadis Kaynakları

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, ts.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. Hadis No: 2337.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tehzîbü'l-Âsâr*. Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Müşkilü'l-Âsâr*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

16.3. Klasik Fıkıh Kaynakları

Ali Haydar. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. Çev. Fahmi Hüseynî. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 2003, 2. C.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, ö. 1200/1785. *Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*. Thk. Abdurrahman el-Humeydî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1992.

İbn Nüceym, Zeynüddîn, ö. 825/1422. *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*. Beyrut: Dârü'l-Vefâ, 1993.

Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr, ö. 587/1191. *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*. Thk. Abdullah es-Sülemî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Mergînânî, Burhâneddin, ö. 593/1197. *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. Thk. Muhammed Said et-Tavîl. Riyad: Dârü'n-Neşr el-İslâmiyye, 2006.

Serahsî, Şemseddin, ö. 483/1090. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1977.

[54] Abuşenb, Halid Abdülkerim. *et-Taḥṭîṭü'l-ʿUmrânî ve'l-Âṣârü'l-Miʿmâriyye li'l-Mevlâ İsmâʿîl el-ʿAlavî bi-Medîneti Meknâs bi'l-Mağrib (1083/1627-1140/1727),* s. 88-89.

16.4. Modern Arapça, Türkçe ve Yabancı Kitaplar

Abuşenb, Halid Abdülkerim. *et-Taḫfîẓü'l-ʿUmrânî ve'l-Âṣârü'l-Miʿmâriyye li'l-Mevlâ İsmâʿîl el-ʿAlavî bi-Medîneti Meknâs bi'l-Mağrib (1083/1627-1140/1727)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahire: Ayn Şems Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İslâmî Arkeoloji ve Medeniyet Tarihi Anabilim Dalı, 2012.

Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı'da Hukuk*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *İstanbul Mimari Çağının Menşei: Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-806 H./1230-1402*. İstanbul: Baha Matbaası, 1966.

Azeb, Halid. *Fıkhu'l-ʿUmrân: el-ʿİmâra ve'l-Muctemaʿ ve'd-Devle fî'l-Ḥadâreti'l-İslâmiyye*. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, 2012.

Barkan, Ömer Lütfi. *Osmanlı'da İktisadi ve İçtimai Tarih Makaleleri I*. İstanbul, 1980.

Çizakça, Murat. *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present*. İstanbul: Boğaziçi University Press, 2000.

Emecen, Feridun M. *Osmanlı Klasik Çağında Bursa*. İstanbul, 2012.

Faroqhi, Suraiya. *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World Around It*. London: I. B. Tauris, 2004.

Gülca, Yusuf. *Osmanlı Kentleri: Anadolu'dan Balkanlara*. İstanbul: Dârü'l-Mutavassıt, 2015.

Hakim, Besim S. *Arabic-Islamic Cities: Building and Planning Principles*. London: Routledge, 2001.

Hourani, Albert. *Islamic Urbanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul, 2000.

İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*. London: Phoenix Press, 2000.

Johansen, Baber. *Contingency in a Sacred Law: Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh*. Leiden: Brill, 1999.

Öztürk, Nazif. *Osmanlı Şehir Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Peters, Rudolph. *Islamic Law and Property Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Rızk, Asım Muhammed. *Muʿcem Mustalahâtü'l-ʿİmâra ve'l-Fünûn el-İslâmiyye*. Kahire: Mektebet Medbûlî, 2000.

Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı İktisadi Tarihi*. İstanbul, 2005.

16.5. Makaleler, Tezler ve Ansiklopedi Maddeleri

Abushnap, Khalid Emam. "Endülüs Tarihinde Erken Dönem Şehircilikle İlgili Yeni Bir Karşılaştırmalı İnceleme". *Kafkas İlahiyat Dergisi*, C. 10, S. 19, Ocak 2023.

Abuşenb, Halid Emam. "İslâm Şehirciliği ve Mimarisi Fıkhının Çağdaş Kaynakları". *Düşünen Şehir Dergisi*, S. 4, Kayseri Belediyesi Yayınları, Aralık 2017.

Durak, Selen; Vural Arslan, Tülin; Fetullahoğlu, İ.; Sağlık, H. C. "Reading the Transformation of Ottoman Sultan Complexes in Bursa in Urban and Architectural Scale Since 19th Century". *European Journal of Sustainable Development*, C. 6, S. 3, 2017.

Keleş, H. "Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa'da İmar Faaliyetleri". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, 2001.

TDV İslâm Ansiklopedisi. "Vakıf". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 42.

TDV İslâm Ansiklopedisi. "Yıldırım Külliyesi". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 43.

Yavaş, Doğan. "Yeşilcami Külliyesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, C. 43.

16.6. İnternet Kaynakları

Bursa'da Kültür.
https://www.bursadakultur.org/album.htm

Blog49de. "Bursa Hanlar".
https://www.blog49de.com/post/bursa-hanlar

Homify. "Yeşil Köprü ve Biyo Havuz".
https://www.homify.com.tr/fotograf/477501/yeil-koeprue-ve-biyo-havuz

Kültür Mirası. "Bursa'nın Tarihsel Gelişimi".
https://www.kulturmirasi.com/bursa-nin-tarihsel-gelisimi

Museum With No Frontiers. "Koza Han".
https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;isl;tr;mon01;15;tr

SALT Research. "Bursa Ulu Camii rölöveleri".
https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/81320

Sketchfab. "Koza Han (uncolored model)".
https://sketchfab.com/3d-models/koza-han-uncolored-model-a2b76676ae654f68822530e08a1d38b3

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Portalı. "Bursa Ulu Cami".
https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/bursa-ulu-cami

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Portalı. "Gazi Orhan Camii/Sultan Orhan Camii, Bursa".
https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/gazi-orhan-cami-sultan-orhan-cami

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Portalı. "Yeşil Külliyesi".
https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/yesil-kulliyesi

TDV İslâm Ansiklopedisi. "Yeşilcami Külliyesi (Bursa)".
https://islamansiklopedisi.org.tr/yesilcami-kulliyesi-bursa